

sie eine nach der andern vor und teilt dabei zahlreiche Stellen aus ihnen wörtlich mit. Daß es dieselben Schriften sind, wie die sonst erwähnten, kann keinen Augenblick zweifelhaft sein. Nicht nur die Titel, sondern auch einzelne Stücke kehren bei Nicephorus in genauer Übereinstimmung wieder. Hier liegt also ein reicher Stoff bereit. Es hat nur merkwürdigerweise noch niemand daran gedacht<sup>1)</sup>, ihn zu sammeln und auf Grund davon das Urteil der früheren Jahrhunderte nachzuprüfen.

Dieser Aufgabe möchte ich mich heute unterziehen.

Die Fundorte sind, in geschichtlicher Reihenfolge geordnet:

Johannes Damascenus de imagg. or. I 25; Migne 94, 1257 A. or. II 18; Migne 94, 1304 C.

Akten des Konzils von 754 Mansi XIII 292 D; vgl. aber auch 277 D und 336 E, wo unsere Schriften offenbar benutzt sind.

Akten des Konzils von 787 Mansi XIII 293 D.

Nicephorus apol. min.; Migne 100, 837 B. adv. Euseb.; Pitra Spic. Sol. I 380, 20 ff. adv. Epiph.; Pitra Spic. Sol. IV 292 ff.

Theodorus Studita antirrhet. II; Migne 99, 388 A; vgl. auch 484 A/B. ep. 36 ad Naucr.; Migne 99, 1213 D.

Man sieht nun aus Nicephorus, daß es sich um drei Schriften des Epiphanius handelt:

1. eine Abhandlung (vielleicht besser: eine Flugchrift) gegen die Bilder,
2. einen Brief an den Kaiser Theodosius I.,
3. ein Testament des Epiphanius an seine Gemeinde.

Nicephorus stellt in seiner Widerlegung das zuletzt aufgeführte Stück voran, vermutlich, weil es das bekannteste war. Es wird wohl keiner näheren Begründung bedürfen, wenn ich es vielmehr an den Schluß rücke.

I. Λόγος τοῦ ἁγίου Ἐπιφανίου κατὰ τῶν ἐπιτηδενόντων ποιεῖν εἰδωλικῶς θεσµῶν εἰκόνας εἰς ἀφομοίωσιν τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Θεοτόκου καὶ τῶν μαρτύρων, ἔτι δὲ καὶ ἀγγέλων καὶ προφητῶν.

Der Titel nach Nicephorus adv. Epiph. VI 16; S. 305, 8 ff. Pitra; vgl. dazu die Anspielungen S. 305, 28. 306, 2. 308, 40 f. 309, 35.

Die Schrift ist ausdrücklich erwähnt und behandelt nur bei Nicephorus adv. Epiph.; aber wohl mitinbegriffen in dem Hinweis der Synode von 754 Mansi XIII 292 D καὶ ἑτέρους λόγους (sc. außer dem Testament) ἐξέθετο ἐπ' ἐναρκουῇ τῆς τῶν εἰκόνων

zumal da Nicephorus selbst einräumt (I 1; S. 294, 1 ff. Pitra), daß auch er in allen ihm zugänglichen Handschriften Epiphanius von Cyprien als Verfasser bezeichnet fand.

1) v. Dobschütz (Christusbilder S. 103 \*) hat zwar die Schrift adv. Epiph. durchflogen, aber sich nicht auf eine nähere Untersuchung eingelassen. Unrichtig ist es, wenn er die δογματικὴ ἐπιστολὴ als eine besondere Schrift auführt; sie fällt vielmehr (vgl. unten S. 363) vorbem. zu II) mit dem Testament zusammen. Ebenso hat v. Dobschütz irrtümlich den unter unseren Schriften vorkommenden Brief an Theodosius I. — Theodosius II. bei v. Dobschütz ist doch wohl nur Druckfehler — mit dem in der unglaublichen Vita des Epiphanius angeführten (Dindorf I 66, 11 ff.) zusammengeworfen. Die beiden Schriftstücke haben schlechterdings nichts miteinander zu schaffen; schon der Gegenstand ist völlig verschieden.

ποίησας, οἷς οἱ φιλομαθεῖς ζητοῦντες ἐκρήσουσιν. — Dagegen ist aus Theodorus Studita antirrhet. II; Migne 99, 388 B (bei Epiph. finden sich Aussprüche:) ἀπαγορεύουσαι δὲ τὸ ἀναστειλοῦσθαι εἰκόνας, τοῦ κυρίου φησὶ καὶ τῆς Θεοτόκου ἡ οὐκ οὐκ τῶν ἁγίων trotz des scheinbaren Anklangs an den Titel nicht auf selbständige Kenntnis unserer Schrift zu schließen. Denn Theodorus meint, daß es sich überhaupt nur um eine Schrift des Epiph. gegen die Bilder handle (388 B ὥστε νόθον καὶ οὐ τι ποιοῦ τοῦ θεοῦ Ἐπιφανίου τὸ κατὰ τῶν εἰκόνων σύγγραμμα) und schöpft an der betreffenden Stelle sein ganzes Wissen aus den Akten des Konzils von 787.

1. Niceph. adv. Epiph. VI 18; S. 307, 36 ff. (von mir vorangestellt wegen der Einführungsformel; beachte auch die wohl hauptsächlich auf die Einleitung sich beziehenden Worte VI 17; S. 306, 5 f. ἀλλὰ τὰ γε πλείστα τῶν μυθολογουμένων . . . παρέντες, τὰ ἐπὶ ποσὸν ἐλέγχων δεόμενοι καὶ δὴ διασκευόμεθα).

εἰπὼν γὰρ ἐν τοῖς ἐπάνω, ὅτι

τὸν τοῖχον κοινάσαντες χρώμασι διηλλαγμένοις τὰς εἰκόνας ἀνετύπωσαν.

14 τοῖχον κοινάσαντες [spielt an auf Act. 23, 3 τοῖχε κεκοινωμένε vgl. Bruchst. 5.

2. Niceph. adv. Epiph. VI 17; S. 306, 9 ff.; vgl. die freieren Anführungen S. 312, 40 f. und S. 349, 27 f., auch S. 306, 14. 313, 2. 349, 27.

φησὶ γοῦν ἐκ προσώπου τῶν εὐσεβοῦντων τὸν λόγον προάγων

ὅτι δὴ, φασί, τὰς εἰκόνας τῶν ἁγίων ποιοῦμεν εἰς μνημόσυνον καὶ τιμὴν αὐτῶν.

3. Niceph. adv. Epiph. VI 17; S. 306, 24; vgl. S. 306, 26 f.

ψευδωνύμους δὲ ἐκάλεον ἐνταῦθα τὰς ἱερὰς εἰκόνας.

4. Niceph. adv. Epiph. VI 17; S. 306, 35 f.

πόθεν δὲ αὐτῶ ἐπὶ τῆς τοῦ ἀρχαγγέλου γραφῆς ὅστεα καὶ νεῦρα ἐνηρμοσμένα κατὰ δὴλα ἐγένετο, τῆς ἐκείνου ἢ λέγειν συνέσεως.

26 ff. Epiph. muß also gesagt haben, daß auf dem von ihm getadelten Bild des Erzengels auch Knochen und Sehnen sichtbar dargestellt waren, die doch Wesen dieser Art unmöglich haben könnten; vgl. dafür auch S. 307, 1 f. καὶ ὅτι τις μὴ γράφεσθαι ἀγγέλους τῶ εἶναι ἄσωμάτους καὶ ἀθεάτους ἀξιοί.

5. Niceph. adv. Epiph. VI 18; S. 307, 18 ff.

εἴπα οὐκ ἔχων ὁδὸν τοῖς ἁγίοις προσάγει τὸ ἄγρατον, ὅπερ ἐτέρωθεν (vgl. Bruchst. 14) τῇ τοῦ θεοῦ λόγου σαρκώσει προσένειμεν, . . . ἐπ' ἀουμένους καὶ ἀνουσίτους ἐννοίας γέται καὶ φησιν, ὅτι

οἱ νομίζοντες ἐν τούτῳ τιμᾶν τοὺς ἀποστόλους, μαθέτωσαν ὅτι ἀντὶ τοῦ τιμᾶν, πλέον αὐτοὺς ἀτιμάζουσιν. Παῦλος γὰρ τὸν ψευδώνυμον ἱερέα ἐνυβρίσας τοῖχον κεκοινωμένον ἀπεφάρτο.

37 f. Act. 23, 3.

6. Niceph. adv. Epiph. VII 20; S. 309, 9 ff.; vgl. dazu die teilweisen Anführungen S. 309, 38 f. und S. 312, 11 ff., auch S. 309, 34. 313, 15. 29 f. 315, 4.

ἀλλ' οὕτω κενολογήσας καὶ φλυαρήσας ἐπάγει

„οἶδαμεν γάρ“, φησὶν Ἰωάννης, „ὅτι ὅταν φανερωθῇ, ὅμοιοι αὐτῶ ἐσόμεθα“, καὶ Παῦλος τοὺς ἁγίους „συμμόρφους τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ“

ἐκέρυξεν· πῶς οὖν τοὺς ἐν δόξῃ μέλλοντας φαιδρύνεσθαι ἁγίους ἐν ἀδόξῃ καὶ νεκρῷ καὶ ἀλάλῃ θέλεις ὁρᾶν, τοῦ κυρίου λέγοντος περὶ αὐτῶν· „ἔσονται γὰρ, φησὶν, ὡς ἄγγελοι θεοῦ“.

43 1. Joh. 3, 2 | 44 Röm. 8, 29 | 1 f. vgl. Konzil von 754; Mansi XIII 277 D τοὺς τοιαύτῃ μέλλοντας δόξῃ φαιδρύνεσθαι ἁγίους ἐν ἀδόξῃ καὶ νεκρῷ ὅλη καθυβρίζειν | 3 Matth. 22, 30 (Suf. 20, 36).

7. Niceph. adv. Epiph. IX, 35; S. 318, 1 ff.

τὰ δὲ ἐξῆς τοῦ εἰκασιόφρονος οὐδ' ἔστιν > κατὰ τοῦτον. λέγει γοῦν·

πῶς δὲ καὶ ἁγγέλους πνεύματα ὑπάρχοντες καὶ αἰεὶ ζῶντας ἐν νεκροῖς γράφων προσκυνεῖς, τοῦ προφήτου λέγοντος „ὁ ποιῶν τοὺς ἁγγέλους αὐτοῦ πνεύματα καὶ τοὺς λειτουργοὺς αὐτοῦ πῦρ φλέγον“;

10 Rjalm 103, 4.

8. Niceph. adv. Epiph. IX 36; S. 319, 15; vgl. S. 323, 14 f.

τὰ δὲ ἐπὶ τούτοις ληρήματα τίνα;

15 λέγω δὲ ὅτι οὐδὲ αὐτοὶ θέλονσι προσκυνεῖσθαι.

9. Niceph. adv. Epiph. IX 36; S. 319, 33 ff.

καὶ εἰ δοκεῖ πρὸς συνηγορίαν τῆς ἀσεβείας ἐπάγεσθαι παρὰ τῆς τοῦ θεοῦ ἰωάννου ἀποκαλύψεως παρατίθεται, προσκυνοῦντα τὸν ἀπόστολον τῷ μυσταγωγῶντι ἁγγέλῳ ἀκούειν·

20 „Ὁρα μὴ· σύνδουλος γὰρ σου εἰμὶ καὶ τῶν ἀδελφῶν σου τῶν ἐχόντων τὴν μαρτυρίαν Ἰησοῦ. τῷ θεῷ, φησὶν, προσκύνησον“.

20 Apoc. 22, 9.

10. Niceph. adv. Epiph. IX 36; S. 319, 40 ff.; vgl. S. 326, 8 f.

καὶ τὰ ἐπὶ τούτοις·

25 ἀλλ' οὐδὲ οἱ ἀπόστολοι ἠθέλησαν προσκυνεῖσθαι. καὶ γὰρ ὅτε εὐαγγελίζεσθαι ἀπεστάλησαν, ἐναντὸς προσκυνεῖσθαι οὐκ ἤθελον, ἀλλὰ τὸν αὐτοῦ ἀποστείλαντα Χριστόν. ὁ γὰρ ἐξουσίαν παρ' αὐτοῦ λαβὼν δεσμεύειν καὶ λύειν ἐπὶ γῆς καὶ οὐρανοῦ, ἔλεγε Κορνηλίῳ ὅτι „ὁμοιοπαθής εἰμι κατὰ σὲ ἄνθρωπος“, καὶ ἐδίδασκε μὴ ἐναντὸν προσκυνεῖσθαι ἀλλὰ τὸν σωτῆρα Χριστόν.

30 27 f. vgl. Matth. 16, 19 | 28 vgl. Act. 10, 26 (14, 15).

11. Niceph. ad. Epiph. IX 37; S. 320, 27 ff.

ἐπήγαγεν... ὡς πῶς λέγων·

35 περὶ δὲ τῶν ἁγγέλων οἱ πατέρες οἱ ἐν Λαοδικείᾳ συνελθόντες — πάντως γὰρ ὅτι διὰ τοιαύτην ὑπόθεσιν συνήχθησαν — λέγουσιν· „εἴ τις ἐγκαταλείπει τὴν ἐκκλησίαν τοῦ θεοῦ καὶ ἁγγέλους ὀνομάζει, ἀνάθεμα ἔστω· ὅτι ἐγκατέλιπε τὸν κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν καὶ εἰδωλολατρεῖα προσεληλύθε“.

35 ff. can. 34 von Laodicea vertürzt wiedergegeben.

12. Niceph. adv. Epiph. X 46; S. 327, 30 ff.; vgl. S. 328, 18. 22. 32 ff.

ταῦτα... ἐξυβρίσας εἰς τοὺς ἁγίους. εἰτά τινα μεταξὺ... παρακαλῶν... ἐπ' αὐτὸν τὸν τῶν ἐγγίων θεόν... πάλιν μετέχεται καὶ γράφει τοιαύτα·

5 πῶς τὸν ἀκατάληπτον καὶ ἀνεκδιήγητον καὶ ἀπεριωρότητον ἀπερίγραφόν τε γράφειν λέγει τις, ὃν οὐκ ἴσχυσε Μω(υ)σῆς ἀτενίσαι;

5 lies wohl <δυνασθαι> γράφειν λέγει ἥτοι | vgl. Ex. 3, 6 b 33, 20· Μωυσῆς ἥτοι, gemäß dem stehenden Brauch des Epiph. Μωσῆς codd.

13. Niceph. adv. Epiph. X 48; S. 329, 12 f.

τί γὰρ ἐπάγει; διτι

10 φασὶν τινες ὅτι ἐπειδὴ τέλειος ἄνθρωπος ἐγένετο ἐκ Μαρίας τῆς ἀειπαρθένου, διὰ τοῦτο ἄνθρωπον αὐτὸν ποιοῦμεν.

14. Niceph. adv. Epiph. X 48; S. 329, 18 f.

εἰτα ἐπὶ τούτοις·

15 καὶ διὰ τοῦτο ἐνηνθρώπησεν, ἵνα τὸν ἀκατάληπτον δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο, διὰ χειρῶν σου γράψαι δυναθῆς;

14 f. vgl. Joh. 1, 3.

15. Niceph. adv. Epiph. X 49, S. 329, 32 f.; vgl. 330, 5 f. (dort die erste Hälfte in der Form: οὐκ ἔστιν οὖν, φησὶν, ὁμοιος τῷ πατρί; Niceph. hat anscheinend nicht begriffen oder nicht begreifen wollen, daß der Satz als Frage zu fassen ist) und S. 330, 17 ff. (die Worte: ἀλλ' ὡς φασὶν ὑμεῖς, ἔπειτα οὐδὲ ζωοποιεῖ τοὺς νεκρούς, εἰ γράφεται, φησὶ sind nicht mit Pitra als wirkliche Anführung aus Epiph. zu verstehen, sondern sind sprachliche Umformung unseres Satzes; die ὑμεῖς sollen die Orthodoxen sein).

εἰτα... ἐπιφέρει·

25 οὐκοῦν οὐκ ἔστιν ὁμοιος τοῦ πατρὸς οὐδὲ ζωοποιεῖ τοὺς νεκρούς;

25 ὁμοιος τῷ πατρί S. 330, 5; bei Epiph. wechselt beides.

16. Niceph. adv. Epiph. XI 51; S. 331, 1; vgl. S. 334, 1. 24 ff.

εἰτά φησιν·

30 ποῦ σοι διέταξε ταῦτα ἐλθὼν ἐπὶ γῆς, ποιῆσαι ὅμοιον αὐτῷ καὶ προσκυνεῖν καὶ ὁρᾶν;

30 ὁρᾶν (nicht etwa τιμᾶν), vgl. S. 357, 27 und S. 363, 33.

17. Niceph. adv. Epiph. XIII 54; S. 334, 18 f.

ὁρᾶτε γὰρ εἰς ὅσον καὶ ὅποι τὴν βλασφημίαν αἶρει...

αὕτη ἡ διάταξις, φησὶ, τοῦ πονηροῦ ἔστιν, ἵνα καταφρονήσης θεοῦ.

35 18. Niceph. adv. Epiph. XIII 56; S. 335, 3 ff.

τούτοις ἐξῆς προστίθεται λέγων·

ὁ θεὸς γὰρ ἐν πάσῃ τῇ καλαιᾷ καὶ καινῇ ταῦτα ἀναρεῖ, ἀκριβῶς λέγων· „κύριον τὸν θεὸν προσκυνήσεις καὶ αὐτῷ μόνῳ λατρεύσεις“.

38 Matth. 4, 10; vgl. Deut. 6, 13.

## II. Ἐπιφανίου ἐπισκόπου Κύπρου

## Ἐπιστολὴ πρὸς Θεοδοσίον τὸν βασιλέα.

Der Titel nach Synode von 787; Mansi XIII 293 D ἐπιστολὴν . . ἐπιγεγραμμένην τοῦ αὐτοῦ ἁγίου Ἐπιφανίου τοῦ τῆς Κυπρίων προέδρου πρὸς Θεοδοσίον τὸν βασιλέα und Niceph. adv. Epiph. XIV 57; S. 336, 6; vgl. S. 346, 38 ff. — Auf Grund von Niceph. apol. min.; Migne 100, 837 B μαρτυροῦσι καὶ αἱ χρήσιμα αἱ λεγόμεναι Ἐπιφανίου. καὶ γὰρ ἐκεῖ ὁ Ἐπιφάνιος ὡς προσκρινόμενος αὐτὰς παρὰ τῶν χριστιανῶν ὁρῶν ἐπειράτο τὴν τούτων ἀναίρεσιν ποιήσασθαι· ὅπερ οὔτε ἐν τοῖς χρόνοις ἐκείνοις εὐσεβεῖς βασιλεῖς, πρὸς οὓς τὸ γράμμα δοκεῖ φέρεσθαι . . . ἐδέξαντο ist vielleicht im Titel noch καὶ τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ oder etwas Ähnliches hinzuzufügen, vgl. dafür auch adv. Epiph. XVII 69; S. 347, 11 παισὶν ἡμῶν. Angeredet ist jedoch, soweit aus den Bruchstücken ersichtlich, innerhalb der Schrift immer nur der Kaiser Theodosius selbst.

Benutzt ist der Brief außer an den genannten Stellen auch bei Theodorus Stud. ep. 36; Migne 99, 1212 ff.

Ueber den Ton, in dem das ganze Schreiben gehalten war, sagt Nicephorus das eine Mal adv. Epiph. XVII 69; S. 347, 9 ff. διὰ παντός τοῦ γράμματος ἐγκωμίως ἐξαίρει (sc. den Theodosius) καὶ τὰ εἰς θεὸν εὐσεβοῦντα παισὶν ἡμῶν ἐκ νηρέων ἡλικίας καὶ τῷ βασιλεῖ οἱοντοὶ πάντῃ ἐν ἐπαύνοις ποιεῖται καὶ εὐφημαῖς κατακροτεῖ. ἐπὶ τε καὶ τὴν εἰδωλολατρείαν ὡς ἐκανὼς ἐξαφανίζονται ὑπεραγόμενος daneben aber XXIII 95; S. 365, 37 ff. τὰλλα δὲ τῆς ἐπιστολῆς πολλὰ τὸ ἀπίθανον ἐνδεκνυται, εἰ πρὸς βασιλέα τοιαῦτα γέγραπται, ἐκδιδάσκοντα οἷα δεῖ τὸν ἄνθρωπον κατηγούμενον παιδεύεσθαι καὶ τῇ τοῦ καθ' ἡμᾶς μυστηρίου μυσθεῖ προσερχόμενον· πρὸς ἰδιώτην γὰρ καὶ ἰδιωτῶν τὸν ἔσχατον καὶ βαναύσων τὸν ἀγροικότερον μόλις ἂν γράφεσθαι δεῖ.

25 19. Niceph. adv. Epiph. XIV 57; S. 336, 10 ff.; vgl. S. 344, 39

τὴν εἰδωλολατρείαν ἐν τῷ κόσμῳ τῇ ἑαυτοῦ κακοτεχνίᾳ ὁ διάβολος ἐμηχανήσατο καὶ ἐν τῷ κόσμῳ ἔσπειρε τοῦτο καὶ ἐθεμελίωσε καὶ τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τοῦ θεοῦ ἀπέστρεψε· νῦν δὲ πάλιν μετὰ τὰς αἰρέσεις καὶ τὰ εἰδωλα εἰς ἀρχαίαν εἰδωλολατρείαν τοὺς πιστοὺς καθείλκυσε καὶ ἠπάτησε.

20. Niceph. adv. Epiph. XV 61; S. 340, 8 ff.

εἰσφέρει ἑαυτὸν ἐν τῇ ἐπιστολῇ τῇ πίστει τῶν ἐν Νικαίᾳ πατέρων ἐκ νέας ἡλικίας ἐκολοθημένοι καὶ ὡς οἱ γονεῖς αὐτοῦ ἐν ταύτῃ γεγέννηται καὶ τὴν αὐτὴν εἶχον ὁμολογίαν.

35 21. Niceph. adv. Epiph. XVII 71; S. 348, 34 Theodorus Stud. ep. 36; Migne 99, 1213 D (Theodorus benutzt wohl den Nicephorus), vgl. S. 361, 39. 363, 11 und Bruchst. 25.

γλωσσολογίας . . οὐκ ὀλίγα κατὰ τῆς ἑρμῆς ἡμῶν θρησκείας . . λοιπὸν ὡς περ καταγοητεύων τὸν Θεοδοσίον . . . τοιαῦτα προστίθῃσιν·

40 νοήσει γὰρ ἢ σὴ εὐσεβεία εἰ πρότερον ἔστιν ἔχειν ἡμᾶς θεὸν ζωγραφητὸν διὰ χρωμάτων.

40 γὰρ < Theod. | Θεοδόσιος Theod.; aber vgl. οἱ εὐσεβεῖς βασιλεῖς S. 360 Vorbem. zu II | θεὸν ἔχειν ἡμᾶς Theod.

22. Niceph. adv. Epiph. XVIII 71; S. 349, 7 ff. — Der erste Satz auch angeführt bei Theod. Stud. ep. 36; Migne 99, 1216 C; der zweite Satz stammt, wie aus dem ἐτέρωθι που zu schließen, nicht aus unserer Schrift, sondern vermutlich aus der Abhandlung gegen die Bildervereher.

5 τοῦτο δὲ ἀναμνησάμενος (sc. ἀναγκαῖον ἡγοῦμεθα), ὡς ὁ λέγων ἐπὶ ἡκουσα ὡς καὶ τὸν ἀκατάληπτον υἱὸν τοῦ θεοῦ τινὲς γράφειν ἐπαγγέλλονται

καὶ ἐτέρωθι που γράφον ἐπὶ οὐ μέμνημαί τι τοιοῦτον ἰδόν.

10 6 ὡς: ἐπὶ Theod.

23. Niceph. adv. Epiph. XVIII 72; S. 349, 16 ff.

τοὺς παλαιὸς πατέρας ἐπάγει καὶ φάσκει·

15 τίς τῶν παλαιῶν πατέρων Χριστοῦ εἰκόνα ζωγραφήσας ἐν ἐκκλησίᾳ ἢ ἐν οἴκῳ ἰδίῳ κατέθετο ἢ ἐν βήλοισι θυρῶν; < τίς > τῶν ἀρχαίων ἐπισκόπων Χριστὸν ἀτιμάσας ἐζωγράφησεν; τίς τὸν Ἀβραάμ καὶ Ἰσαάκ καὶ Ἰακώβ, Μωϋσέα τε καὶ τοὺς προφήτας ἢ Πέτρον ἢ Ἀνδρέαν ἢ Ἰάκωβον ἢ Ἰωάννην ἢ τοὺς λοιποὺς ἀποστόλους οὕτως παρεδειγμάτισεν καὶ ἐθροιάμβυσεν;

14 < τίς > Pitta 16 Μωϋσέα holl 17 vgl. Kol. 2, 15.

20 24. Niceph. adv. Epiph. XIX 81; S. 353, 12 ff.; vgl. S. 353, 30. 34 ff. 354, 2. 12 ff. 355, 7 f. 17. 357, 14 f.

ἀκουσόμεθα ὁποῖα τινα τοῖς προλεποῦσιν ἐπάγει·

25 ἅμα δὲ καὶ ψεύδονται, ἐξ ἰδίας αὐτῶν ἐννοίας μορφὰς τῶν ἁγίων ἄλλως καὶ ἄλλως ἀνατυποῦντες, ποτὲ μὲν γέροντας ποτὲ δὲ νεωτέρους τοὺς αὐτοὺς\*, ἃ μὴ ἐωράκασιν ἐμβατεύοντες. κόμην γὰρ ἔχοντα τὸν σωτήρα γράφουσιν ἐξ ὑπονοίας διὰ τὸ Ναζωραῖον αὐτὸν καλεῖσθαι, ἐπεὶ περ οἱ Ναζωραῖοι κόμας ἔχουσιν. σφάλλονται δὲ οἱ τοὺς τύπους αὐτῶ συνάπτειν πειρώμενοι· οἶνον γὰρ ἔπιπεν ὁ σωτὴρ, ὃν οἱ Ναζωραῖοι οὐκ ἔπιπιν.

30 25 \* ergänze etwa < γράφοντες > holl. | Kol. 2, 18 26 f. vgl. Matth. 2, 23. 26, 71. Luc. 18, 37. 24, 19. Joh. 18, 5. 7. 19, 19. Act. 2, 22. 3, 6. 4, 10. 6, 14. 22, 8. 26, 9 27 ἐπεὶ περ holl, nach S. 353, 35 ἐπερ codd. 27 und 28 Ναζωραῖοι holl Ναζωραῖοι codd.; in den Handschriften und von den Schriftstellern oft verwechselt, auch Nicephorus arbeitet in seiner Widerlegung ständig mit der verderbten Lesart; Epiph. selbst unterscheidet jedoch beides klar, vgl. insb. besondere Panarion haer. 29, 5. 7; I 327, 12 ff. holl 28 vgl. Matth. 11, 19. 26, 29. Joh. 2, 1 ff. | ὅτι περ S. 354, 13.

25. Niceph. adv. Epiph. XIX 83; S. 354, 41; vgl. S. 355, 1 f. 359, 25 und Bruchst. 21.

40 φανερόν ἐκ τῆς ἐπαγωγῆς . .

οὐ πρότερον . . ἔστι θεὸν ἔχειν ἡμᾶς ἐν χρώμασι καὶ μέλεσι ζωγραφούμενον.

26. Niceph. adv. Epiph. XIX 86; S. 357, 25 ff.; vgl. S. 357, 34 f. 358, 17. 38.

τοιαῦτα γὰρ ἐπάγει τοῖς φθέουσιν·

καὶ αὐτὸ γὰρ ὅπερ πλάσσουν ἀπὸ ἰδίας ἐννοίας διανοοῦμενοι, ψεύ-  
δονται. γράφουσι γὰρ Πέτρον τὸν ἅγιον ἀπόστολον οἱ πλάνοι γέροντα  
5 ἄνδρα, τὴν κεφαλὴν καὶ τὸ γένειον κεκαρμένον· γράφουσι δὲ καὶ  
τὸν ἅγιον Παῦλον ἄλλοι μὲν ἀναφαλαντέα, ἄλλοι δὲ φαλακρὸν γενειή-  
την καὶ τοὺς ἄλλους μαθητὰς ψιλῶς κεκαρμένους.

27. Niceph. adv. Epiph. XX 87; S. 358, 22 ff.

ἴδωμεν λοιπὸν τίνα τὰ ἐξῆς ἐπιγόμενα...

10 εἰ τοίνυν κόμην εἶχεν ὁ σωτήρ, οἱ δὲ ἄλλοι μαθηταὶ ἦσαν κεκαρμένοι  
καὶ μὴ ἦν αὐτὸς κεκαρμένος καὶ ἴσος αὐτοῖς φαίνόμενος, τίτι <τῷ>  
λόγῳ <οἱ> Φαρισαῖοι καὶ οἱ γραμματεῖς τριάκοντα ἀργύρια ἐδίδουν  
τῷ Ἰούδᾳ μισθοῦ χάριν, ὅπως φιλήσας αὐτὸν ὑποδείξῃ αὐτοῖς ὅτι  
15 „οὗτός ἐστιν ὃν ζητεῖτε“, δυνάμενοι καὶ δι' ἐαυτῶν καὶ ὑπ' ἄλλων  
γινῶναι διὰ τοῦ σημείου τῆς κόμης ὃν ἐζήτουν εὑρεῖν καὶ μὴ μισθὸν  
δοῦναι;

11 <τῷ> ἥoll, gemäß dem üblichen Sprachgebrauch des Epiph. 12 <οἱ> ἥoll  
12 ff. vgl. Matth. 26, 14 ff. 14 vgl. Matth. 26, 48. Joh. 18, 4. 7. 8.

28. Concil. Nic. 787; Mansi XIII 293 D — (etwas vollständiger, aber frei wieder-  
gegeben bei Niceph. adv. Epiph. XV 61; S. 340, 20 ff. ὁμολογεῖ, πρῶτα μὲν  
20 ὡς χλεύη τοῖς πολλοῖς ἐπὶ τοῖς ληρωμένοις αὐτῷ προὔκειτο, ἔπειτα δὲ ὅτι καὶ  
τοῖς συνεπισκόποις καὶ συλλειτουργοῖς συμβουλεύσας ταῦτα περιαιρεθῆναι οὐκ  
ἠκούσθη).

εἴρουμεν ἐν τῇ τέλει τῆς ἐπιστολῆς ἐμφανὲς τοιαῦτα περιέχουσιν·

25 ὅτι πολλάκις λαλήσας τοῖς συλλειτουργοῖς μου περιαιρεθῆναι τὰς  
εἰκόνας οὐκ ἐδέχθη παρ' αὐτῶν οὐδὲ πρὸς βραχὺ ἀκοῦσαι τῆς ἐμῆς  
φωνῆς ἠνέσχοντο.

29. Niceph. adv. Epiph. XXII 92; S. 362, 22 ff.

30 μικρὰ οὖν τινα ἐν τῷ μεταξὺ βασιτολογήσας καὶ φιλικήσας, εἴτα ὑποτίθεται τῇ  
βασίλει.

ὅπως τὰ βῆλα τὰ ἔχοντα τοιαύτην γραφὴν συλλεγόντα εἰς ταφήν τῶν  
πτωχῶν προχωρήσειεν, τὰ δὲ ἐν τοίχοις διὰ χρωμάτων λευκανθῆναι.

30. Niceph. adv. Epiph. XXII 92; S. 362, 26 ff.

εἴτα τὸ ἑαυτοῦ πάλιν φρενοβλαβὲς στηλιτεύων φησὶν·

35 τὰ δὲ ἐν μουσαρίῳ προληφθέντα γραφῆναι, ἐπειδὴ δυσχερές ἐστι τὸ  
τοιούτον ἀνασκεύασμα, εἰ μὲν δυνατόν ἀνασκευασθῆναι, καλόν· εἰ  
δὲ ἀδύνατον, ἀρκεσθῆναι τοῖς προγεγονόσι καὶ μηκέτι τινα ζωγραφεῖν  
οὕτως.

31. Niceph. adv. Epiph. XXIII 94; S. 364, 20 ff.

40 εἰ δὲ οὖν ἐν τῇ ἀναισχύντῳ ἐπιμένονεν γνώμῃ τῆς ἐπιστολῆς ταύτης ἀντι-  
χόμενοι ἐκβασθήσονται καὶ τοῖς ἄλλοις οἷς περιέχει αὐτοῖς ἐξακολουθεῖν, ὡς ἐξ-  
εἶναι αὐτοῖς καὶ τοῖς σάββασιν οὐ τῆς τεσσαρακοστῆς μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς ἄλ-  
λοις καιροῖς ἄχρις ἐνάτης ὥρας τὴν νηστείαν παραφυλάττειν.

### III. Διαθήκη πρὸς τοὺς πολίτας.

Der Titel nach Nicephorus adv. Epiph. I 1; S. 295, 17 ff. προτείνουσι δ' οὖν  
ὁμῶς διαθήκην πρὸς τοὺς πολίτας διατεταγμένην, καὶ ἣν μὴ ἀναφέρειν εἰκόνας ἐπ'  
ἐκκλησίας ἢ ἐν κοιμητηρίοις παρεγγυᾷ, vgl. S. 296, 7. 297, 24 f. 298, 18. Δογματικὴ  
5 ἐπιστολὴ ἑστὶν das Stück S. 303, 16 f.

Die Schrift ist angeführt außer bei Niceph. in den Akten des Konzils von 754  
und darnach in denen von 787 (Mansi XIII 292 D); gemeint wohl bei Joh. Dam.  
de imagg. or. I 25; Migne 94, 1257 A εἰ δὲ φῆς τὸν θεὸν καὶ θαυμαστὸν Ἐπιφάνιον  
διαρρήδην ταύτας ἀπαγορεύσαι und or. II 18; Migne 94, 1304 C εἰ δὲ λέγεις τὸν μα-  
κάριον Ἐπιφάνιον τραπὺς τὰς παρ' ἡμῖν ἀπαγορεύσαι εἰκόνας und vermutlich auch bei  
Theodorus Stud. antirhet. II; Migne 99, 388 B (vgl. S. 356, 16 ff.).

32. Konzil von 754; Mansi XIII 292 D.

λέγει οὖν ὁ ἐν σημειοφόροις περιβόητος Ἐπιφάνιος ὁ Κύπριον  
προσέχετε ἑαυτοῖς καὶ κρατεῖτε τὰς παραδόσεις ὡς παρελάβετε· μὴ  
15 ἐκκλίνετε δεξιὰ μηδὲ ἀριστερά.

33. Konzil von 754; Mansi XIII 292 D (bis τοῦ νοός) Niceph. adv. Epiph. I 1;  
S. 295, 13 f. (vgl. Vorbem., gibt den ersten Satz frei wieder) IV 12; S. 301, 12 ff.  
(οὐκ ἔξεστι — πρὸς τὸν θεόν), vgl. S. 301, 27 f. 302, 7. 37.

οἷς ἐπιφέρει  
20 καὶ ἐν τούτῳ μνήμην ἔχετε, τέκνα ἀγαπητά, τοῦ μὴ ἀναφέρειν εἰκόνας  
ἐπ' ἐκκλησίας μήτε ἐν τοῖς κοιμητηρίοις τῶν ἁγίων· ἀλλ' αἰεὶ διὰ  
μνήμης ἔχετε τὸν θεὸν ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν. ἀλλ' οὔτε κατ' οἶκον  
κοινόν· οὐκ ἔξεστι γὰρ Χριστιανῶ δι' ὀφθαλμῶν μετεωρίζεσθαι καὶ  
25 ῥεμβασμῶν τοῦ νοός, ἀλλ' ἐγγεγραμμένα καὶ ἐντετυπωμένα ἔστω πᾶσι  
τὰ πρὸς τὸν θεόν.

23 ἔξεσται Niceph. γὰρ < Niceph. 24 ῥεμβασμῶν Niceph. τοῦ <  
Niceph.

34. Niceph. adv. Epiph. V 14; S. 303, 18 ff.; vgl. S. 303, 35. 304, 3 f. 13. 16. 34.  
307, 13 (dazu auch Konzil von 754, Mansi XII 1336 E; f. in der Anmerkung).

30 ἐπεὶ δὲ πρόσκειται ἑτέρα χρῆσις ἐκ τῆς δογματικῆς αὐτοῦ ἐπιστολῆς, ὥδε πως  
ἔχουσα·

εἴ τις τὸν θεὸν τοῦ θεοῦ λόγον χαρακτηῖρα κατὰ τὴν σάρκασιν ἐξ  
ὀλικῶν χρωμάτων ἐπιτηδεύει κατανοῆσαι... <ἔστω ἀνάθεμα>.

32 ἔξ: δι' S. 304, 16 und Konzil von 754; aber ἔξ wieder S. 304, 34  
33 <ἔστω ἀνάθεμα> ἥoll, nach S. 304, 38 ἐπειδὴ καὶ ἀνάθεμα τοῖς εἰρημέ-  
νοις τῷ πειγαντασιασμένῳ πρόσκειται; die anzunehmende Lücke ist wohl zu  
ergänzen aus dem canon des Konzils von 754, Mansi XIII 336 E εἴ τις τὸν  
θεὸν τοῦ θεοῦ λόγον χαρακτηῖρα κατὰ τὴν σάρκασιν δι' ὀλικῶν χρωμάτων  
ἐπιτηδεύει κατανοῆσαι καὶ μὴ ἐξ ὁλης καρδίας προσκυνῇ αὐτὸν ὁμῶς νοε-  
ροῖς, ὑπὲρ τὴν λαμπρότητα τοῦ ἡλίου ἐκ δεξιῶν τοῦ θεοῦ ἐν ὑψίστοις ἐπὶ  
40 θρόνου δόξης καθήμενον, ἀνάθεμα.